

|| СОЦІОЛОГІЯ

УДК 343.915

Н. М. ГРАДЕЦЬКА,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
Класичного приватного університету*

АНАЛІЗ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї В ПРАВОВОМУ ТА СОЦІОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТАХ

Досліджено сім'ю як соціальний інститут; зроблено спробу сформулювати її правове та соціальне поняття.

Інститут сім'ї за тривалий період свого існування зазнав досить глибоких змін і сьогодні цілком обґрутовано поєднає одне із чільних місць серед визначних досягнень людства, виступаючи одночасно й істотною ознакою цивілізації.

Сім'я являє собою відносно самостійне явище суспільного життя зі специфічними закономірностями розвитку. Це пояснюється тим, що суспільство та суспільні відносини досить суттєво впливають на сім'ю та її внутрішні відносини, формуючи певний тип сімейного союзу. У свою чергу, сім'я справляє зворотний вплив на соціальні процеси, відносини та інститути. Враховуючи, що зовнішнє середовище визначає економічне життя людей, позначається на їхньому духовному стані, одночасно диктуючи форму сім'ї, яка теж зумовлює суспільні відносини, ми можемо зробити цілком обґрутованим й висновок, згідно з яким з'ясування сутності суспільства можна через з'ясування сутності сім'ї. Цікавими щодо цього є погляди давньогрецьких філософів-мислителів Платона («яка сім'я, така й держава») та Аристотеля («кожна родина – це частина держави»), Ф. Енгельса («будучи продуктом певної суспільної системи, сім'я відображатиме стан її розвитку») [1, с. 99; 2, с. 42; 3, с. 32].

Мета нашої статті – дослідити сім'ю як соціальний інститут, сформулювати її правове та соціальне поняття.

Питання еволюції та функціонування сім'ї завжди були актуальними для всіх країн, незалежно від типу економічної системи й рівня розвитку. Перші спроби осмислення суспільного життя людей так чи інакше були пов'язані з розумінням сімейно-рольової організації. Інтерес до походження людства й до людської історії завжди супроводжується інтересом до шлюбу, сім'ї, їх спорідненості як специфічних

форм існування, збереження й відновлення життя поколінь.

За своїми характеристиками сім'я є динамічною диференційованою соціальною структурою, яка видозмінюється шляхом збільшення або зменшення кількості її членів, проходить різні етапи становлення й розвитку, вдосконалюється в міру виконання своїх функцій, збагачує зміст життедіяльності та досвід виховання, робить свій внесок у скарбницю матеріальних і духовних цінностей народу [4, с. 12].

З давніх часів і до сьогодні філософи, науковці різних галузей знань досліджують питання шлюбу та сім'ї. Платон розробляв оптимальні схеми побудови сім'ї, норми її життезабезпечення. Аристотель вважав, що союз чоловіка та жінки з метою народження дітей зумовлений самою природою, і визнавав сім'ю основою держави, моногамним осередком суспільства, спільнотою, що виникла для задоволення повсякденних потреб людини [2, с. 22–23].

Розмірковуючи про питання шлюбу й сім'ї, Г. В. Ф. Гегель першим припустив, що форми їх історично зумовлені. Отже, пояснення всіх процесів, пов'язаних з феноменом сім'ї, необхідно шукати в історичних закономірностях. Саме зміна соціокультурних умов викликали посилення суперечностей між сімейними й позасімейними цінностями, що деякими дослідниками було сприйнято як криза сімейних цінностей сучасної сім'ї.

К. Маркс характеризував суспільство як масу, що «складається суцільно з індивідуальних сімей» [3, с. 94]. Він зазначав, що як специфічне соціальне явище сім'я перебуває в діалектичній єдності і взаємодії зі всіма сферами суспільства.

Сім'я є найважливішим інститутом суспільства, зрештою, тим, що визначає його стабільність, економічний і духовний розвиток.

Взаємопроникнення, взаємовплив сім'ї й суспільства здійснюється декількома способами. З одного боку, сім'я – це група людей, що усвідомлено організована для реалізації соціальних, економічних і духовних інтересів, захищає себе, свою автономію від негативної зовнішньої дії. Водночас проблеми макросоціуму й держави проникають у сім'ю і впливають на неї через різні об'єднання людей, до яких входить кожний з її членів. З іншого боку, сім'я також впливає на характер відносин у суспільстві, на перебіг суспільних процесів, виконуючи безліч соціальних функцій, затребуваних ним тією чи іншою мірою. Сім'я сприймає дії всієї соціокультури, адаптується до неї й по можливості регулює ступінь її впливу з урахуванням своїх інтересів і потреб. Системи цінностей особистості, сім'ї та суспільства взаємопов'язані й взаємозалежні як відносно самостійні та специфічні системи. В. Єрмаков пише, що «сімейні відносини являють собою той специфічний вид, в якому, як у фокусі, концентруються економічні, політичні, моральні, правові та інші суспільні відносини, які значно впливають на формування особистості індивіда» [5, с. 227–228].

У працях І. Бахофена, Е. Вестермарка, С. Голода, Ф. Енгельса, В. Єлізарова, І. Забеліна, М. Мацковського, Л. Моргана, Л. Савінова, Ю. Семенова, Л. Файнберга, А. Харчева та інших досліджено шлях розвитку інституту сім'ї від стародавньої форми, основним завданням якої було відтворення людини як біологічного виду, до характерних для кінця ХХ – початку ХХІ ст. різноманіття форм сім'ї з їх багатофункціональністю.

Вивчаючи сім'ю як надзвичайно складне утворення, в якому задовільняються сімейні (за формою) і загальносоціальні (за сутністю) потреби, В. Єлізаров виділяє п'ять основних аспектів, у яких сім'я виступає об'єктом дослідження:

– сім'я як статистична одиниця обліку і спостереження, як носій певних характеристик: кількість членів сім'ї і їх вік; наявність шлюбних пар; кількість народжень; фактичне число дітей; протогенетичний та інтергенетичний інтервали; прибуток сім'ї (загальний і на кожного з її членів); забезпеченість житлом; рівень освіти чоловіка та дружини тощо;

– сім'я як сукупність індивідуумів – носіїв певних соціально-демографічних ролей (чоловік, дружина, дитина, родич), комбінації й кількість яких визначають відповідний типологічний стан сім'ї;

– сім'я як динамічна послідовність фаз «життєвого циклу»: молоде подружжя; сім'я з

однією дитиною; сім'я з кількома неповнолітніми дітьми; сім'я, від якої відокремлюються дорослі діти; розпад сім'ї внаслідок смерті одного з подружжя;

– сім'я як носій певних функцій, реалізація яких здійснюється свідомо та забезпечує нормальне існування й розвиток членів сім'ї, а також кількісне і якісне відтворення населення, задоволення сімейних і суспільних потреб;

– сім'я як система, як діалектична сукупність різних внутрішніх мікроструктур: економічної, соціальної, психологічної, біологічної, – які здійснюють розвиток у тісній взаємодії одна з одною, мають прямі та зворотні зв'язки з відповідними макроструктурами (соціальною групою, суспільством у цілому) [6, с. 25–27].

Отже, сучасні дослідники сім'ї та сімейних відносин вивчають досить широке коло питань: 1) історичні, суспільно-політичні, соціально-економічні чинники, що детермінують як спосіб життя сім'ї, так і трансформацію в ній і з нею; 2) місце та роль інституту сім'ї в житті людини й суспільства; 3) процеси формування сім'ї і її розпаду, специфіка внутрішньосімейних відносин і причини конфліктів; 4) взаємодія поколінь у сімейній групі.

У зв'язку з тим, що сім'я є об'єктом дослідження багатьох наук: філософії, соціології, психології, педагогіки, демографії, права, етики, історії тощо, – у літературі можна знайти різні її визначення, але серед них відсутнє таке, яке влаштовувало б усі науки і всі підходи до вивчення сімейно-шлюбних відносин, будь-яке визначення сім'ї з погляду однієї з наук буде неповним.

Найбільш розгорнуту характеристику сім'ї як соціального інституту дає С. Дармодехін: «Сім'я як спільнота людей, пов'язаних відносинами шлюбу, батьківства, спорідненості, сумісного домогосподарства, як основний осередок суспільства, виконує найважливіші соціальні функції, відіграє особливу роль у житті людини, його захисті, формуванні особистості, задоволенні духовних потреб, забезпечені первинної соціалізації. Сім'я є унікальним соціальним інститутом, посередником між індивідом і державою, транслятором фундаментальних цінностей від покоління до покоління. У ній прихований потужний потенціал дій на процеси суспільного розвитку, відтворення робочої сили, становлення цивільних відносин. Сім'я має консолідуюче значення, протистоять соціальному протиборству й напруженості» [7, с. 5].

За словами Н. Васильєвої, для кожної людини шлюб і сім'я виступають «соціальною та

індивідуальною необхідністю» [8, с. 29]. У сім'ї набуваються необхідні соціальні навички, засвоюються базові стереотипи поведінки, установки, соціокультурні норми та правила, реалізуються емоційні переваги, створюються оптимальні умови для отримання психологічної підтримки й захисту від стресів і перевантажень, що виникають при взаємодії із зовнішнім світом. Від гармонійного устрою даного інституту залежить успішність виконання сімейних функцій [9, с. 107].

Соціальна психологія розглядає сім'ю як малу групу зі специфічним цільовим призначенням, але насамперед сім'я є колективом, оскільки її зовнішня і внутрішня діяльність є соціально значущою, суспільно необхідною; сім'я, будучи включеною в соціальну структуру суспільства, інтегрує його цінності.

Сім'я є найповнішою, найбільш ємкою й оптимальною моделлю людських відносин, у яких «найорганічніше взаємопов'язуються дві основні складові людського буття, – природна й соціокультурна» [10, с. 38].

Психологічне функціонування сім'ї забезпечує саме ті індивідуальні потреби, задоволення яких проблематичне поза сім'єю. Тут реалізується потреба в безпеці, емоційні зв'язки, можливість самоствердження, що сприяє створенню бази для розвитку потреб вищого типу – самоактуалізації й реалізації творчого потенціалу.

Розмірковуючи про внутрісімейні цінності як соціокультурний феномен, Л. Савінов пише: «В історії цінності сім'ї залишаються неповторними, унікальними, незамінними ніякими іншими цінностями. Культура людей неможлива без сім'ї, любові, дітей, подружжів і споріднених відносин» [11, с. 11].

Е. Берджесс і Дж. Локк сім'ю визначають за такими критеріями: «Відчуття належності всіх членів сім'ї до сімейної групи й розгляд будь-яких інших осіб як сторонніх; повна інтеграція індивідуальних дій для досягнення спільноСімейної мети; припущення про те, що земля, гроши, предмети побуту й речі становлять сімейну власність; зобов'язання підтримувати членів сім'ї та надавати їм допомогу в разі потреби; упевненість кожного члена сім'ї в підтримці з боку решти членів сім'ї в разі нападу сторонніх; турбота про благополуччя сім'ї; допомога дорослим дітям у момент упроваджень і продовження їх економічної активності відповідно до очікувань сім'ї» [12, с. 51].

Заслуговує на увагу й визначення сім'ї як форми спільноти людей, що складається з «об'єднаних шлюбом чоловіка і жінки, їх дітей (влас-

них або усиновлених), а також у деяких випадках з інших осіб, пов'язаних з вищезгаданими кровноспорідненим зв'язком», «єдність сім'ї забезпечується наявністю взаємної любові, етичної, економічної, правової й інших видів взаємної відповідальності всіх членів сім'ї, взаєморозумінням та емоційною прихильністю» [13, с. 33]. Обґрутованим є визначення сім'ї, надане А. Харчевим: «Сім'я є єдиною ланкою між фізичним життям і життям соціального організму. Тому її можна визначити як групу родичів за шлюбом, по крові або за усиновленням, що спільно проживають, які ведуть сумісне господарство, пов'язані певними психологічними, етичними, а за наявності держави й правовими відносинами, що несуть один за одного відповідальність перед суспільством» [14, с. 37].

Наведені визначення, що частково збігаються, містять вказівку на правові й соціальні характеристики сім'ї, підстави для виникнення, зміст відносин між її членами, їх правову форму.

Перш ніж аналізувати погляди вітчизняних фахівців у сфері сімейного права на інститут сім'ї, скажемо декілька слів з приводу деяких негативних оцінок наукових напрацювань з досліджуваного питання. Так, С. Чернов категорично заявляє, що «на сьогодні ні цивільне, ні сімейне, ні житлове, ні податкове чи будь-яке інше законодавство не дають навіть чіткого поняття сім'ї, не говорячи вже про його однозначну визначеність» [15, с. 12]. У наведеному висловлюванні прямо не говориться про дискусійність у сімейному праві поняття інституту сім'ї, але це випливає з висновку автора. Разом із тим, заперечуючи проти такого узагальненого та, м'яко кажучи, не зовсім коректного висновку, зазначимо таке. По-перше, сподівання на нормативне визначення поняття сім'ї податковим законодавством є таким же нереальним, як і, скажімо, формування поняття злочину житловим законодавством. По-друге, як неодноразово підкреслювалось у юридичній літературі, не може існувати кілька визначень поняття сім'ї для різних галузей права, воно повинно бути єдиним, хоча в цьому понятті кожною галуззю відображається її специфіка [16, с. 38], тобто базовим має бути визначення сім'ї, наведене в сімейному законодавстві, а інші галузі права за необхідністю відображають у ньому свої особливості. Такий висновок випливає з негативного сприйняття З. Ромовською рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї». У цьому рішенні зазначено, що стосовно поняття «член сім'ї»

Конституційний Суд України виходить з об'єктивних відмінностей його змісту залежно від галузі законодавства. Конституційний Суд України підкреслив, що поняття члена сім'ї відображає властиву йому специфіку залежно від галузі права [17, с. 29]. З огляду на те, що деякі науковці-фахівці в галузі сімейного права схвалили наведене твердження [18, с. 12], З. Ромовська небезпідставно називає його якщо не помилковим, то щонайменше дуже спірним, додаючи, що той чи інший закон не може визначати, хто є членом сім'ї, але він може лише надавати чи не надавати окремим членам сім'ї певних прав та обов'язків [13, с. 13].

Слід підкреслити й те, що питання щодо сутності та значення сім'ї посідає чільне місце серед інших проблем, які досліджуються теорією сімейного права. Як обґрунтовано підкреслюється в юридичній літературі, це зумовлено, по-перше, важливістю соціальних функцій сім'ї в цілому, а також тим, що сім'я відіграє важливу роль у сфері виховання дітей, адже сім'я – це той первинний виховний колектив, де дитина ознайомлюється з правилами та нормами поведінки. Доречно зазначити також, що спроба законодавчого закріплення поняття сім'ї була зроблена чинним сімейним кодексом (далі – СК) України, прийнятим 10 січня 2002 р. Згідно з ч. 1 ст. 3 СК України, сім'я є первинним та основним осередком суспільства. У частинах 2–4 коментованої статті СК України наведено такі суттєві ознаки та підстави створення сім'ї: а) сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки; б) сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших правах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засобам суспільства тощо [20, с. 3].

Наведене нормативне закріплення поняття сім'ї навіть фахівцями у сфері сімейного права сприймається по-різному. Здебільшого вони вважають таке законодавче визначене поняття сім'ї не зовсім валим. Наприклад, Є. Харитонов зауважує, що перша частина ст. 3 СК України містить декларацію щодо бачення законодавцями значення сім'ї в суспільстві: вона характеризується і як первинний, і як основний осередок суспільства, що цілком відповідає положенню ст. 51 Конституції України, згідно з яким сім'я охороняється державою [18, с. 15]. З. Ромовська ще у 2003 р., виходячи зі змісту норми, закріпленої у ч. 2 ст. 3 СК України, за якою сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають

взаємні права та обов'язки, доходить обґрунтованого висновку про відсутність (у ч. 2 ст. 3 СК України) нормативно визначеного дефініції сім'ї, але поняття сім'ї визначається через формулювання її ознак: спільногого проживання осіб, пов'язаність спільним побутом, наявність взаємних прав та обов'язків [19, с. 19–20].

І. Жилінкова на цій самій підставі зауважує, що спробу законодавця дати легальне визначення сім'ї важко визнати вдалою; насправді в СК України визначається не поняття сім'ї, а коло осіб, які до неї входять, членів сім'ї. На думку автора, новий СК України визначає сім'ю як первинний та основний осередок суспільства, але таке визначення не є правовим, воно вирішує лише питання щодо місця та значення сім'ї в суспільстві. Автор вважає, що в науковому плані з урахуванням ст. 3 СК України можна припустити, що сім'я – це об'єднання осіб, пов'язаних між собою спільністю проживання, побуту, взаємними правами й обов'язками [21, с. 48–50]. Тобто наведена думка базується на закріплених у ст. 3 СК України специфічних ознаках сім'ї, а тому навряд чи є обґрунтованими заперечення поняття сім'ї в науковому плані, тим більше що будь-яка думка має право на існування.

Натомість правники – представники одеської школи сімейного права є прихильниками тлумачення поняття сім'ї в соціологічному і юридичному розумінні. Теорія визначення сім'ї в соціологічному і юридичному плані виникла й набула певного розвитку ще за радянських часів. Так, відомий радянський науковець у галузі сімейного права В. Рясенцев ще в 1971 р. констатував наявність загального (соціологічного) та спеціального (юридичного) поняття сім'ї. На його думку, у соціологічному розумінні сім'я являє собою союз осіб, що заснований на шлюбі, спорідненості (або лише спорідненості), взятті дітей на виховання та характеризується спільністю життя, інтересів, взаємного піклування. У правовому розумінні сім'я, на думку В. Рясенцева, являє собою юридичні відносини. Науковець наголошував на тому, що юридичного характеру сімейним відносинам надає регулювання нормами права тією мірою та в тих межах, в яких держава може за допомогою обов'язкових правил вплинути на поведінку членів сім'ї, сприяти її розвитку в бажаному для суспільства напрямі. Учений наводить таке визначення сім'ї в юридичному розумінні: коло осіб, що пов'язані між собою правами й обов'язками, що випливають зі шлюбу, споріднення, усиновлення чи іншої форми прийняття дітей на виховання та покликані сприяти

зміцненню й розвитку сімейних відносин на принципах моралі [22, с. 43–45]. Представники одеської школи не погоджуються з визначенням сім'ї, яке надає І. Жилінкова, вважаючи, що в ньому не враховано те, що форми сім'ї змінюються залежно від розвитку суспільства, не вказано природної основи сім'ї. Заперечуючи проти використання В. Жилінковою терміна «спільність проживання», науковці пропонують замінити терміном «сумісне життя», яке визнають ширшим за поняття спільного проживання. На переконання вказаних дослідників, у ст. 3 СК України подано поняття сім'ї в юридичному розумінні, вказано ознаки сім'ї та її природні підстави. Одночасно вони вважають, що наведене в ст. 3 СК України поняття сім'ї в юридичному розумінні не є достатньо вдалим, викликають зауваження деякі з наведених законодавцем ознак сім'ї, зокрема сумісне проживання, спільний побут тощо. Науковці доходять висновку, що характерними ознаками сім'ї є спільне життя, застерігаючи від ототожнювання поняття сумісного життя з поняттям сумісного проживання і спільного побуту. Услід за Е. Ворожейкіним визнають, що поняття сумісного життя ширше за поняття сумісного проживання, оскільки: 1) сумісне життя може мати місце і за відсутності сумісного проживання; 2) сумісне життя – це не лише сумісне проживання, але і взаємна спільність сімейних інтересів, взаємна потреба в постійному спілкуванні один з одним тощо. Дослідники наголошують на тому, що, розглядаючи поняття про ознаки сім'ї, правильніше говорити про сумісне життя, а не про сумісне проживання і спільний побут. На переконання вчених, ознаками сім'ї є також взаємна моральна й матеріальна підтримка членами сім'ї один одного та спільне виховання членами сім'ї один одного, насамперед підлітків. З урахуванням викладеного запропоновано таке поняття сім'ї в соціологічному розумінні: сім'я – це історично визначена організована соціальна спільність, заснована на шлюбі та спорідненні (або лише на шлюбі, або лише на спорідненні), усиновленні й прийнятті дітей на виховання, характерними рисами якої є сумісне життя членів сім'ї, взаємна моральна та матеріальна підтримка членами сім'ї один одного, насамперед підлітків. На переконання вказаних учених, від поняття сім'ї в соціологічному розумінні треба відрізняти поняття сім'ї в юридичному розумінні. Для сім'ї в юридичному розумінні характерні ті самі ознаки, що й для сім'ї в соціологічному розумінні, а саме:

сумісне життя, взаємна моральна й матеріальна підтримка, сумісне виховання один одного, насамперед підлітків. Проте відмінною ознакою поняття сім'ї в юридичному розумінні від поняття сім'ї в соціологічному розумінні визначено наявність у членів сім'ї взаємних прав і обов'язків, зміст яких залежить від сімейного правового стану члена сім'ї. На вказаній підставі сім'ю в юридичному розумінні запропоновано визначити як історично визначену організовану соціальну спільність, пов'язану взаємними правами та обов'язками, що випливають зі шлюбу, споріднення, усиновлення й прийняття дітей на виховання [18, с. 12–14].

На думку В. Мироненко і С. Пилипенка, закріплене у ст. 3 СК України поняття сім'ї важко назвати юридично чітким та виваженим, таким, що розкриває сутність цього інституту. Вимоги, які висуваються до сім'ї, перебувають як у межах дії правових норм, так і значною мірою охоплюються правилами моралі. Тому можна говорити не про поняття сім'ї, а лише про загальні риси, які охоплюють поняття сім'ї, викладені в ст. 3 СК України, відповідно до якої сім'я – це первинний та основний осередок суспільства, а сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. За загальним висновком указаних науковців (цей висновок ми теж поділяємо), наведене у СК України поняття сім'ї окреслює загальні риси цього соціального інституту, опосередковано визначаючи суб'єктний склад її учасників, підстави виникнення та інші ознаки (спільне проживання, спільний побут, взаємні права та обов'язки), що є визначальними для можливості правової оцінки певного об'єднання осіб як сім'ї з погляду охорони й захисту прав та інтересів її членів, зокрема, як об'єкта державно-правового регулювання в цілому [23, с. 58]. Заслуговує на увагу висновок фахівців у галузі сімейного права про надзвичайно складну та багатогранну природу самої сім'ї, а тому жодне визначення не може цілком повно й точно відтворити та розкрити її сутність. Визначення фіксують лише найбільш спільне та суттєве в предметі дослідження. Різnobічні дослідження сім'ї, її функцій, ролі та значення надали змогу вченим сформулювати низку нерідко досить полярних висновків, проте в одному думки більшості науковців збігаються – у справедливій оцінці важливості для людського суспільства сімейних зв'язків, які виступають необхідною рушійною силою та стимулом розвитку цивілізації [23, с. 56].

Отже, сучасна правнича ідеологія розглядає сім'ю не тільки як соціальний інститут, але й водночас як союз конкретних осіб [19, с. 11]. Повторюємо, що з позицій правової науки сім'я є колективом, об'єднаним різноманітними зв'язками. Одні з них пов'язані з почуттями, інші – з моральними або матеріальними чинниками. Як уже зазначалося, згідно з ч. 1 ст. 3 СК України, сім'я є первинним та основним осередком суспільства.

Сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. У частинах 2–4 коментованої статті СК України наведено такі ознаки сім'ї: а) сім'ю становлять особи, які сумісно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки; б) сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Досліджуючи сім'ю та її роль у життєдіяльності суспільства, ми не можемо враховувати, що сім'я – це ще й феномен культури. Саме через сім'ю проектируються та відтворюються певні цінності, традиції, звичаї, які можуть зумовлювати злочинну поведінку її членів або, навпаки, бути антикриміногенным чинником.

Список використаної літератури

1. Платон. Законы, касающиеся вопроса воспитания / Платон // Сочинения : в 3 т. Т. 3. Ч. 2 / [под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса]. – М. : Мысль, 1972. – С. 83–470.
2. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4 / Аристотель. – М. : Мысль, 1983. – 830 с.
3. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Наука, 1978. – 475 с.
4. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах : темат. держ. доп. про становище сімей в Україні за підсумками 2001 р. – К. : Держ. ін-т сім'ї та молоді, 2002. – 144 с.
5. Ермаков В. Д. Всё начинается с родительской семьи, её проблем и болезней / В. Д. Ермаков. – М. : Мысль, 1991. – С. 227–228.
6. Елизаров В. В. Перспективы исследования семьи / В. В. Елизаров. – М. : Мысль, 1987. – 174 с.
7. Дармодехин С. В. Семья и семейная политика: проблемы научной разработки / С. В. Дармодехин // Проблемы семьи и семейной политики : сборник. – Вып. 3. – М., 1993. – С. 3–7.
8. Васильева Н. Семья как философская проблема / Н. Васильева // Сила первого взгляда : сборник. – М. : Наука, 1998. – С. 29–38.
9. Фомиченко Н. А. Семья как субъект творчества межличностных отношений / Н. А. Фомиченко // Социально-политические процессы в современной России. – Тверь, 1995. – С. 107–116.
10. Орлова Н. Х. Семья как объект социально-философского исследования (эволюция семейных отношений на рубеже XX–XXI столетий) : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Орлова Надежда Хаджимерзановна. – СПб., 2000. – 195 с.
11. Савинов Л. И. Социокультурная детерминация ценностных ориентаций семьи : автореф. дис. ... д-ра социол. наук : 22.00.04 / Савинов Леонид Иванович. – М., 1996. – 35 с.
12. Побегайло А. Э. Семейное неблагополучие и несовершеннолетний преступник : монография / А. Э. Побегайло. – Ставрополь : Сервис-шк., 2006. – 204 с.
13. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : навч. посіб. / І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2003. – 132 с.
14. Харчев А. Г. О путях дальнейшего укрепления семьи в СССР: социальные исследования / А. Г. Харчев. – 1965. – Вып. 1. – С. 5–40.
15. Чернов С. Фундаментальні суперечливості Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» / С. Чернов // Голос України. – 2010. – № 25 (4775).

Особливий характер сім'ї «пов'язаний з високою афектною інтенсивністю й емоційною “перенасиченістю” відносин між членами сім'ї, де на одному полюсі – стосунки любові, схвалення і прихильності, а на іншому – стосунки ненависті, відчуження, залежності, негативізму» [24, с. 9].

Шляхом узагальнення поглядів учених, аналізу законодавства нами досліджено питання юридичного визначення сім'ї, його відмінності від поширеного нині у юридичній науці соціологічного розуміння сім'ї. Зроблено висновок про відсутність (у ч. 2 ст. 3 СК України) нормативно визначеного поняття сім'ї, оскільки воно подається через формулювання її ознак: спільногого проживання осіб, пов'язаність спільним побутом, наявність взаємних прав та обов'язків. Відмінною ознакою юридичного розуміння поняття сім'ї від соціологічного названо наявність у членів сім'ї взаємних прав і обов'язків, зміст яких залежить від сімейного правового стану члена сім'ї. На цій підставі сім'ю в юридичному розумінні можна визначити як історично визначену організовану соціальну спільноту, пов'язану взаємним правами та обов'язками, що випливають зі шлюбу, споріднення, усиновлення і взяття дітей на виховання.

16. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / [Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Ю. В. Білоусов та ін. ; за ред. Є. О. Харитонова]. – 2-ге вид., доповн. – Х. : Одіссея, 2008. – 560 с.
17. Конституційний суд України: правові засади, рішення, висновки та ухвали / [за ред. І. А. Тимченка]. – К. : ІнЮре, 1999. – Розд. паг.
18. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін. ; за ред. Ю. С. Червоного ; пер. з рос.]. – К. ; О. : Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.
19. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. комент. / З. В. Ромовська. – К. : ІнЮре, 2003. – 532 с.
20. Сімейний кодекс України : офіц. вид. – К. : ІнЮре, 2002. – 176 с.
21. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 264 с.
22. Ясенцев В. А. Семейное право / В. А. Ясенцев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 293 с.
23. Мироненко В. П. Сімейне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Мироненко, С. А. Пилипенко ; [за заг. ред. В. П. Мироненко]. – К. : Прав. єдність, 2008. – 477 с.
24. Карабанова О. А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования / О. А. Карабанова. – М. : Владос-Пресс, 2004. – 320 с.

Надійшла до редколегії 09.11.2012

ГРАДЕЦЬКА Н. Н. АНАЛИЗ ІНСТИТУТА СЕМЬИ В ПРАВОВОМ І СОЦІОЛОГІЧЕСКОМ АСПЕКТАХ

Исследована семья как социальный институт; сделана попытка сформулировать ее определение в социологическом и правовом аспектах.

HRADETSKA N. THE ANALYSIS OF INSTITUTE OF FAMILY IN LEGAL AND SOCIOLOGICAL ASPECTS

The family as a social institute is examined, an attempt to set forth its legal and social concept is done.

УДК 351.83(477)

Н. М. СЕМКЕ,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціології та політології

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»,

Г.-М. М. САППА,

старший викладач кафедри соціології та політології

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

ДЕРЖАВНА СІМЕЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ

Розкрито поняття державної сімейної політики. Названо принципи сімейної політики в Україні та вказано основні напрямки її реалізації.

Стабільність держави, розвиток суспільства залежать від економічного, соціального, фізичного та духовного здоров'я сім'ї. Становище сім'ї, у свою чергу, залежить від ставлення держави до її проблем, інтересів і потреб. Соціально-економічні, політичні, культурні трансформації, що розпочалися в нашій країні в 90-і роки ХХ ст., суттєво позначилися на функціонуванні інституту сім'ї, призвели до глибоких змін її життєдіяльності. Відбулася різка диференціація доходів сімей, їх масове зuboжіння. Поглибилася дезорганізація життя сімей; протягом багатьох років зростала нестабільність шлюбів, зазнали руйнації сформовані морально-етичні норми і традиції. Усі ці процеси

свідчать про кризовий стан соціального інституту сім'ї, що у свою чергу вимагає посилення уваги до неї з боку держави щодо її зміцнення і розвитку. Досвід світової спільноти свідчить, що інституційні проблеми сім'ї найефективніше вирішуються з допомогою спеціально організованої державної сімейної політики.

Серед науковців, що досліджували чинники формування державної сімейної політики, слід відзначити зарубіжних учених: О. Кайлуву, Н. Степанову, Ж. Чернову, Г. Мухаметзянову, В. Смирнова, О. Клюєва, Д. Колемана, Дж. Альберфа, Г. Стендінгфа, Ш. Камерман, К. Альфреда тощо.